

Gyimesi László

Túl az emberen is emberi dalok teremnek

Kántás Balázs három kitűnő könyvéről

Kántás Balázs egyike a legígéretesebb fiatal tudósainknak – teljes joggal kezdhetném így ezt a szabálytalan recenziót. *Kántás Balázs* egyike a legígéretesebb fiatal költőinknek – ez ugyanolyan érvényes kezdő mondat lenne.

S ha mindkét megállapítás igaz (lelkem teszem rájuk), mindjárt belebotlunk az örök dilemmába: lehet-e valaki egyszerre alkotóművész és objektív ítéző, lehet-e minkét „szakmája” hiteles reprezentánsa.

Az irodalomtörténet százszor igazolja, hogy igenis lehet. Csak a számomra legmeggyőzőbb magyar példákból szemelgetek: Arany János, Babits Mihály, Füst Milán, Szerb Antal, Weöres Sándor, Keresztury Dezső, Orbán Ottó egyszerre volt tudósa és ihletett művelője az irodalomnak, s az élők közül is emlegethetnék sokat: Szerdahelyi István, Tandori Dezső, Szepes Erika, Madarász Imre legyen elég példának.

Ellenemre vetheti az olvasó, hogy a felsorolt „régiek” idején az irodalomtudomány még nem dolgozta ki önálló nyelvét, nem szakadt ki a hétköznapiakból, híján volt a mára megszokottá vált kategória-rendszereknek. Az élők pedig, miért, miért nem, ragaszkodnak az elmúlt két évszázad racionalista iskoláihoz, lázadozva vagy szolidan felülírva őrzik a kimunkált európai értékeket. Igaz, hogy korábban az irodalom és az irodalomtudományok nem építettek külön-külön erődöt maguknak, a tudomány nem szakadt el oly mértékben tárgyától, mint a múlt század harmadik harmadától megfigyelhetjük.

Ha *Kántás* munkásságáról szólunk, kétféle megközelítésre van szükségünk. Most – irodalomelméleti munkákról lévén szó – el kell helyeznünk gondolatait a mai interdiszciplináris térben, s figyelmen kívül kell hagynunk a költő ettől többé-kevésbé függetlenül fejlődő autonóm esztétikáját.

1.

Az első könyv, amiről szót ejtek, a „*Vannak még dalok túl az emberen*” – Írások Paul Celan költészetéről, líraesztétikájáról és recepciójáról címet viseli. Nem más ez, mint doktori értekezésének olvasmányos alakba hozott változata.

Kántás Balázs tudósi eszmélése *Paul Celan* bűvöletében fogant. Voltak más meseterek, akikre ügyelt, folyamatosan figyeli és recenzálja kortársai irodalmi teljesítményét, de *Celan* életművéről már kiskönyvtárnyi tanulmányt adott közre.

Mi ennek a különleges érdeklődésnek az oka? Természetesen a maga nemében páratlan költészet primer hatása az első. De nem kevésbé fontos az sem, hogy *Celan*

a mai egyetemi irodalomoktatás tengelyében uralkodó hermeneutika ikonikus alakjaként is felfogható.

Amikor Kántás PhD-dolgozatát fogalmazta, nem kerülhette meg az iskola kimondott vagy csak kimondatlan elvárásait, s ezt a legkevesebb kompromisszummal úgy tehette meg, hogy jól kiválasztott pozitívista álarcot öltött. Így sikerült neki a valódi értékeket iskolafüggetlenül felvillantani, elemezni.

A több mint 400 oldalas tanulmány nem homogén szöveg: leginkább irodalomelméleti kaleidoszkópként javaslom befogadását. A kaleidoszkóp első csillámköve Paul Celan *Meridián* című művészetelméleti manifesztumának lenyomata, a heideggeri filozófia és a hermeneutikus esztétika egymásra-szikráztatásának alapos dokumentuma. Ezt követően a mediális aspektusok problematikát körbejáró, igen alapos tanulmányt olvashatjuk *A közvetlenség illúziója* címen. A kitűnően dokumentált (az eredeti német versekkel és a nagyon alapos magyar nyelvű fordításokkal dolgozó) írás a jel, a jelentés, az információ, a közvetítés és a közvetíthetlenség problémahalmazában egyéni út keresésére vállalkozik, nem feledkezve meg napjaink új jelenségeiről, az optikai és elektronikus médiumok növekvő jelentőségéről, vagy a zene mint médium újmódi értelmezéséről sem. Elsősorban persze a lírai szövegekre koncentrál az írás, de az érvelés során egyre többször érzem megkérdőjelezhetőnek a közvetlenség illúzióinak nyilvánítását. Így van ezzel a szerző is, de maga sem akar hinni abban, hogy a kiinduló elméleti tételeivel valamiféle baj történhet. Pedig érzi, hogy *szürke minden elmélet, de zöld az élet arany fája*, s neki ezzel az életfával van igazán dolga. Amikor (a következő tanulmányban) kísérletet tesz az Atemkristall című Celan-ciklus szövegközeli elemzésére, sikerül elszakadnia a prekonceptióktól. Az eredeti német szöveg és az autentikus magyar tükörkép segítségével nemcsak kulcsot ad a befogadáshoz, hanem a nyelv rejtelmeinek megfejtésével az alkotói lélek jobb megismeréséhez is hozzájárul.

Megleli a költő lírájának vezérmotívumait, hol máshol, mint *a szépség és borzalom közötti térben*, elsősorban a *szó* mint alapegység újmódi értelmezésével. A szó ugyanis nemcsak a közlés, hanem a létező vagy nem létező üzenet alapegysége is, és ezzel a ténnyel az új iskoláknak is meg kell küzdenie. Kántás győzelmet ígérő módon vállalja ezt a harcot. Amikor a celani esztétika redukált voltát elemzi, vagy a dialogicitás fogalmának bővíti ki értelmezési tartományát, egyszerre teszi lehetővé a bartóki totalitás-élmény és a gadameri elmélet párhuzamos (kritikai) befogadását. A dolgozat „végtelenségében” összetartó párhuzamosok találkoznak ugyan, de a bartóki világgép egyenese erőteljesebbnek mutatkozik.

A narrativitásról, illetve annak hiányáról szól a következő fejezet, számomra ez a legproblematisabb rész, lévén hogy az én esztétikai eszmélésem egész más háttérben fogant. Kevés közöm van a nyelv és a világ teljes metaforizáltságához, az én értelmezésemben a Nietzsche-féle gondolatok más, a hermeneutikától vagy a dekonst-

rukciótól igencsak eltérő, ha úgy tetszik, sokkal racionálisabb tartalommal bírnak. Az emberi nyelv kétségkívül metaforikus, így mi más lehetne a költői nyelv maga is, de ez nem jelentheti, nem is jelenti sem a narrativitásnak, sem annak hiányának valamiféle kizárólagosságát. Érzí ezt Kántás is, amikor kijelenti, hogy az irodalom, üzeneteivel együtt – minden elméleti alapvetés más jellegű feltételezése ellenére – igenis létezik, és a jelentősége sem csökkent.

Amikor Celan szokatlan szóösszetételeinek vizsgálatára vállalkozik (*Jelentésvadászat*) ismét beleütközik a bevezetésben jelzett dilemmába, a jel és a jelentés, illetve a közvetíthetőség kérdéskörébe. Itt kell megjegyezni, hogy mind ezen fejezet, mind a dolgozat több más része csak akkor érthető meg teljesen, ha e német nyelvről is vannak – legalábbis középiskolás fokon – ismereteink. Celan lerombolja a megszozott („szabályos”) szerkesztés nyelvi szabályait, de ahhoz, hogy ennek jelentőségét, üzenetértékű funkcióját megértsük, ismernünk kell a hagyományos nyelvi kliséket. Kántás igyekszik hiányzó vagy megkopott ismereteinket pótolni, így az átlagos értelmiségi olvasó számára érthetővé válik mondanivalója: ha az új szavak felülírják a korábbiakat, az emberi gondolkodás új tartományai tárulnak fel. Bár a magyar és a német nyelv igencsak eltér egymástól, mégis a kántási magyarításban az új szóösszetételek igencsak beleillenek a mai magyar költői nyelvbe, s nem kis mértékben gazdagítják azt is.

Celan sok (többé-kevésbé felületes) olvasója számára a költő életműve kizárólag a holokauszt alapélményéből táplálkozik. Kántás látja, hogy a költő zsidó identitás-tudata legalábbis problematikus, de nem tagadja a zsidó közösségi tragédia meghatározó, ha nem is kizárólagos szerepét. Hosszú oldalakon át elemzi a problémakört, gondolatmenetének eredményei külön tanulmányt érdemelnének, középpontjában a vizsgált költészet meglehetősen ambivalens istenképével. Ennek a kérdéskörnek – mintegy a hosszú elemzés előszavaként – külön fejezetet szentel a kötet (*Megváltatlanul is megváltva*). Itt is, mint a korábbi esszéelemekben példásan alapos verselemzések segítségével fogalmazza meg következtetéseit, amelynek leegyszerűsített summázata: istenkeresésünk csak akkor lehet eredményes, ha előbb megtaláljuk önmagunkat.

Celan kései költészete kapcsán kerül elő a hajdan népszerű teória az örület esztétikájáról. Kántás elkerüli mind a közhelyes filozófálgatás, mind a félművelt pszichológizálás csapdáit. Ezt a kérdést boncolgatva is szövegközpontú elemzésekkel szolgál, s így jut arra a következtetésre, hogy a kései versek várakozást tükröznek, menekülést a visszavontság világából a valamivé válás világába. Azaz a tiszta negativitás meghaladásához, az üzenetek hallgatólagos elismeréséhez.

Az esszé-kaleidoszkóp következő csillámkövei Celan hazai recepciójával, fordításával, a hazai középnyemzedék munkásságára gyakorolt hatásával, illetve általában a versek fordíthatóságának alapkérdéseivel foglalkoznak, kritikusan, bőséges (kétnyelvű) példaanyaggal. Néhány következtetésére az írás második fejezetében visszatérek.

2.

Tanári kézikönyv a műfordításról – ezt az alcímet is adhatta volna a szerző *Vers/fordulatok* című kötetének. A szerényebb *Esettanulmányok a versfordításról* alcím pontos ugyan, de túlságosan semleges.

A hat magyar és egy angol nyelvű esszé ugyanis a műfordítás-elmélet megújítására tesz kísérletet, jelentős részsikerekkel. Bevezetőjében (*Nyelvbe zárt jelentés*) a fordíthatóság kérdéskörében fejt ki álláspontját, a tőle már-már megszokott gyakorlati példák, kétnyelvű idézetek, különböző fordítóktól származó szövegvariációk konkrét elemzése segítségével. A celani életmű kapcsán, de más fordításokra is alkalmazható módon jut el a végkövetkeztetéséig: „Minden nemzeti irodalomnak, melybe már a fordítás révén integrálásra került, meg lehet a maga Celanja, mely egy szokatlanul gazdag költői világ egyes szegmenseit más-más nézőpontból, de az eredetit talán mégsem meghazudtolva képes feltárni a mindenkori olvasó előtt.”

Marno János Celan-fordításait elemzi a könyv következő dolgozata, *fordításkritikai műhelytanulmánya*. Kántás gazdag idézetanyaggal bizonyítja, hogy Marno magyarázata már lexikális szinten is lényegesen eltér az eredetitől, majd arra a következtetésre jut, hogy nem fordításokkal, hanem az eredetivel intertextuális viszonyban álló, de önálló versekként létező művekről kell beszélnünk.

Amíg eljut ehhez a gondolathoz, alapos verselemzéseken, összehasonlításokon, nyelvészeti kitérőkön vezeti végig az olvasót, azt is bizonyítva, hogy bár a hermetikus költészet ellenáll az értelmezésnek, a nyelv mélyrétegeire támaszkodva nem lehetetlen a lírai transzfer, s bármennyire kerüljük a szót, az *üzenet* átvitele.

Kántás Balázs nem csak saját gyakorlatából vonja le a műfordításról kialakított tanulságos gondolatait. A kötet egyik legalaposabb írása Rába György és Józán Ildikó műfordítás-elméleti, történeti köteteinek ismertetése, kritikai feldolgozása, s ebben meggyőzően bizonyítja mind a más felfogások iránti nyitottságát, mind a téma szakirodalmában megszerzett gazdag ismereteinek megtermékenyítő hatását. Ha a műfordítást az irodalom egy speciális megnyilvánulási formájának fogjuk fel, s egyre több érv szól amellett, hogy így tegyünk, akkor feloldódhat a célnyelv- és célkultúra-központú, illetve a forrásnyelv-központú elmélet ellentmondása. Kántás Celan-szövegei sikeres kísérletet jelentenek ennek a feloldódásnak érdekében.

Ezeket a gondolatokat folytatja a *Fordítás és/vagy költészet?* című dolgozat. *Egy józan, középutas álláspont kialakítása céljából* született, a „konzervatív” és a „liberális” fordítói gyakorlat (és a rájuk épülő elméletek) között. Ennek a középútnak csak akkor lehet valósága, ha elismerjük, hogy a műfordítás költői és alkotói munka, s csak mint ilyen szolgálhatja a goethei világirodalom tényleges létrejöttét. Amikor tanári kézikönyvként minősítettem a kötetet, ennek az esszének tanulságai jártak elsősorban a fejemben.

Remek szerkesztői lelemény volt az Erdődi Gábor *Dylan Thomas* fordításairól szóló esszét tenni a fenti elméleti cikkek után. A felvázolt fordítói iskolák hozadékainak átvétele és meghaladása egyaránt jellemzi az elemzett kötetet, és ezt Kántás – mai irodalmi életünkben szokatlan módon – nem szekértábor-szolidaritásból, hanem az új érték iránti tiszteletből fogad – őszinte – örömmel.

Ha a szerzőnek egy-egy új fordításkötettel kapcsolatban fenntartásai vannak, azt sem rejti véka alá. A kitűnő angol költő, a nálunk kevésbé ismert *Ted Hughes* kötetét *Lázár Júlia* tette magyarrá, s minden érdemének elismerése mellett Kántás nem farkarkodik a hibái ostromozásával, a „sokat markol, keveset fog” megállapításával – mivel a költő munkásságát ebből a kötetből ismertem meg – nem tudok egyetérteni, de a műveltségem e tárgyban meg sem közelíti Kántásét, így inkább hallgatok.

A műfordításokról szóló kötetet egy angol nyelvű esszé zárja, reménytelenül kitekintés ez a nagyvilágra, reménykedjünk, hátha a világnyelv segítségével a nagyon is magyar problémamegoldást a nemzetközi tudományos élet részévé lehet tenni.

Nem szabad elhallgatni, hogy a kontrollszerkesztés vagy egy alapos második korrektúra híján az apróbb nyomdahibák mellet egy nagyobb is becsúszott, Celan egyik német nyelvű verse helyén a magyar fordítás szerepel, az, amelyik ugyanazon a lapon a maga helyén is ott van. A mielőbb esedékes új kiadásban ezt korigálni kell, hogy nemcsak hézagpótló, hanem hibátlan munkát is adjunk irodalomtanáraink kezébe.

3.

A harmadik kötet (*Prospero sziluettje*) műfaját nehéz meghatározni. Kántás ezt az alcímet adta: *Esszéisztikus tollvonások Géher István portréjához*. Tollvonások, mert a szöveg semmiképpen sem tekinthető objektív tanulmánynak, nem felel meg a monográfia követelményeinek sem, legközelebb valóban az esszéhez áll, pontosabban egy tematikus esszéfűzérhez. Esszéfűzérhez, amelynek szellemi középpontja egy (nyolcrészes) *vallomás*. Szeretetteljes tisztelgés egy jelentékeny alkotó s még jelentékenyebb tanár előtt, egy olyan személyiség előtt, aki elindította a szerzőt az irodalomtörténeti pályán, az angol kultúra elsajátításának útján, s nem kis részben hozzájárult (persze tudóstársaival együtt, akiknek névsorát a gyász idejében nem volt kötelező közzétenni) a költői pályafutás megindításához, a tehetség-csírák szárba szökkenéséhez, kivirágzásához. A kötet mégsem (elsősorban) a tanárról szól, hanem a méltánytalanul kevésbé ismert, elfogadott, elismert költőről.

Sorra veszi köteteit, a meglehetősen kései indulást (1981) reprezentáló elsőtől a halála után megjelent utolsóig. Géher költészete, az intellektuális-etikus világlátás és világmegváltásra készülő hol szkeptikus, hol ironikus szuverén, autonóm líra meglehetősen rokontalan, harmad-unokatestvéreit kereshetjük Kálnokyban, Tandoriban, Orbán Ottóban, talán másokban is, de a rokonság nem meghatározó jelentőségű. Kántás megtalálja a tanulmányokban azt a lényegi elemet, ami Géher költészetét

kor- és kórtársai többsége fölé emeli. Ez pedig nem más, mint a költő önmaga felett mondott ironikus-önironikus, látszólag pesszimista, de a pesszimizmuson mindig felülemelkedő ítélete.

Géher – bizonyítja Kántás – mindent tud, amit a hagyományos és a modern, sőt posztmodern költészetről tudni lehet. Tudja, hogy a szöveg hogy válik költeménnyé, és a látszólagos közvetítetlenség álarca mögül hogyan szólhat ki a közösségi üzenet. Mindezt nemcsak elegáns érveléssel, hanem rengeteg idézettel, jobbnál jobb verssorok tömegével igazolja. A jó tanár nem szentenciákat közvetít, hanem saját példáját kínálja – követésre vagy elutasításra. Hatalmas műveltséganyagát úgy osztja meg az őt elfogadó hallgatókkal, barátokkal, pályatársakkal, hogy azok csak később eszmélnek rá, mennyi kincset kaptak az adományozótól.

Természetesen Kántás Balázs a tudós tanár elméleti munkáit sem hagyja szó nélkül. *Az esszé mesterfoka* címmel három fontos elméleti munkát elemez. Más és más módon rendhagyó művek ezek, a *Mesterségünk címere* a kortárs amerikai irodalom nálunk kevésbé ismert nagyságait veszi górcső alá, a *Rádiókollégium* részben rádiós jegyzeteket, részben egyetemi előadásokat tesz közzé, három tematikus egységben, ezek közül a *Kell-e költészet* (szintén a rádióknak készült) verselemzéseinek füzérét tartja a szerző a legfontosabbnak. A harmadik könyv, amiről az esszében szó esik, a *Shakespeare* című gyűjtemény. Ebben a műben mutatja meg igazán Géher irodalomtudósi kvalitásait. Kántás egyenesen a magyar Shakespeare-recepció kiemelkedően értékes és érdekes darabjának értékeli, véleményét a tőle megszokott példák hosszú sorával alátámasztva.

Egyik esszékötet sem tekinthető irodalomelméleti szakkönyvnek, de mindegyik iskolányi tudást közvetít. Egy pótolhatatlan tudós bőkezűen szétszórt adományának, amit az elemző szerző titkolatlan rajongással fogad. Rajongása azonban nem parttalan, ha szabad egy szenvedélyekkel átitatott írásról ilyen állítani. Okadatolt rajongás ez, a követhető és elfogadható elfogultság dokumentuma.

A három Kántás-kötet közös tanulsága, hogy a hagyomány és a korszerűség örök viadalában létrehozható a fegyverszünet, az értékközpontú megközelítés nemcsak lehetővé, hanem kötelezővé is teszi ezt. A fiatal irodalomtörténész beváltani látszik mindazt, amit indulásakor tanárai, hívei, pályatársai elvártak tőle. Dolgozik, tanul, szinte ontja a figyelemre méltó elméleti cikkeket, tanulmányokat, s emellett szép-irodalmi munkái is egyre elmélyültebbek, egyre fontosabbak. Termékenysége nem csupán a mennyiség kétes értékű diadalát hozzák meg számára, hanem a lényegi folyamatok megismerésének mindenki számára fontos esélyét is. A befogadó – ha segítségre van szüksége – Kántástól megkapja azt a fogódzkodót, amire az egyre bonyolultabb elméleti útvesztőben mindannyian egyre inkább rászorulunk.